

Duktė Naumiesčio bažnyčios...

Aleksandra Aleksandravičiūtė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-08015 Vilnius*

Straipsnyje siekiama, sugretinus LDK istorijos šaltinių ir Žemaitijos didikų genealogijos duomenis su Degučių Šv. Vincento Ferrero bažnyčios meno kūrinių analizės rezultatais, nustatyti bažnyčios statybos ir fundacijos datas, statytojo ir fundatorių pavardes, įvertinti paveldo autentiškumą.

Raktažodžiai: XVIII a. LDK istorija, Bilevičių genealogija, Degučių bažnyčia, šv. Vincentas Ferarietis (Ferrero), altorius, retabulas, tapyba

Degučių Šv. Vincento Ferrero (Ferariečio) bažnyčia (1 pav.) nuo XVIII a. buvo viena iš Žemaičių Naumiesčio bažnyčios filijų. Kresna, vienbokštė, itin jauki, mažai pakitusi per kone du šimtus penkiasdešimt metų Degučių bažnyčia įkūnija būdingus Žemaitijos baroko bruožus. Neįprastas tik trikampis pastato planas. Lietuvoje yra dvi trišonės barokinės šventovės: mūrinė Panevėžiuko Nukryžiuotojo Jėzaus (1747 m.) ir medinė Degučių Šv. Vincento Ferrero bažnyčia. Tiesa, praeityje jų būta daugiau. Antai Kaimelio bažnyčios pastatas 1819 m. inventoriuje apibūdintas taip: „Iš dalies medinis, iš dalies mūrytas, 39 uolekčių ilgio, 24 pločio, iš dalies čerpėmis, iš dalies gontais dengtu stogu, trikampio pavidalo, netinkamai ir nepatogiai stovintis“. Matyt, dėl to „netinkamumo“ ją nugriovė ir 1839 m. Kaimelyje jau buvo pastatyta, o 1841 m. įrengta įprastinio stačiakampio plano medinė bažnyčia¹.

A. Jankevičienės monografijoje Degučių bažnyčia aptarta XVIII a. Lietuvos medinės architektūros kontekste. Mokslininkės žiniomis, ji pastatyta 1757 m., jos fundatorius – Vainuto seniūnas T. Bilevičius. „Šis lygiakraštis trikampis pastatas, matyt, buvo 1747 m.

Panevėžiuje sumūrytos bažnyčios replika“². Pastato vidaus puošmeną – tris barokinius altorius – nagrinėjo M. Matušakaitė. Ji apibūdino Degučių retabulų drožybą kaip vėluojančios XVIII a. II ketvirčio meninės tradicijos variantą³ (2 pav.). Menotyrininkė taip pat neturėjo pagrindo suabejoti lietuvių istoriografijoje įprasta 1757 m. bažnyčios statybos data, kuri minima XIX a. II pusės inventoriuose.

Tačiau ar tikrai bažnyčia datuotina 1757 m.? Kodėl M. Valančius nurodė, jog „duktė Naumiesčio bažnyčios“ pastatyta 1735-aisiais?⁴ Išsamiau patyrinėjus Žemaičių Naumiesčio ir Degučių bažnyčių archyvus iškyla dar daugiau tarpusavyje susijusių klausimų. Kada iš tiesų buvo pastatyta Degučių bažnyčia? Kas ją fundavo? Kaip kito bažnyčios titulas? Ar visa tai atsiliepė jos meniniam paveldui? Kuriuo metu buvo įrengti altoriai ir kuriam Lietuvos dailės istorijos tarpsniui priskirtinas jų dekoras – drožiniai bei tapyba? Šiame straipsnyje siekiama atlikti kompleksinį tyrimą ir, sugretinus archyvų bei Žemaitijos didikų genealogijos duomenis su šios bažnyčios meno kūrinių analize, patikslinti istorines žinias apie šį iškilų Žemaitijos baroko paminklą.

STATYTOJAI IR FUNDATORIAI

Degučių istoriografijos painiava, matyt, prasidėjo dėl dviejų priežasčių: dėl prieštarų XIX a. šaltinių duomenų ir dėl XVIII a. Bilevičių giminės atstovų vardų bei titulų sutapimų.

Neišliko ar bent kol kas nepavyko rasti XVIII a. bažnyčios dokumentų originalų. Dalis jų galėjo prazūti Varnių gaisro metu, nes, pasak 1821 m. Degučių inventoriaus, būtent tuomet iš archyvo dingo karaliaus Stanislovo Poniatovskio privilegijos, suteiktos šiai bažnyčiai, originalas⁵. Dviejuose ankstyviausiuose šiuo metu žinomuose archyvinuose šaltiniuose – 1805 ir 1814 m. inventoriuose – nurodytos skirtingos statybos datos. Anot 1805 m. gruodžio 30 d.

1. Degučių Šv. Vincento Ferrero bažnyčia. 1760. V. Balčyčio nuotrauka, 2003

dokumento⁶, kuriuo rėmėsi Motiejus Valančius, Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčią 1735 m. pastatė Mstislavlio kaštelionas Bilevičius. Tuo tarpu 1814 m. balandžio 11 d. Degučių inventoriuje rašoma, jog vyskupo kolicijos teisėmis Švč. Trejybės bažnyčią 1760 m. pastatė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės generolas majoras Tadas Bilevičius (Tadeusz Billewicz)⁷. Abiejų ankstyviausiųjų dokumentų istorinė dalis, atrodo, parašyta iš skirtingų XVIII a. Degučių inventorių ar kitų teisinių aktų.

Bilevičiai (Billewicz, Bielewicz, Bilewicz) – legendinės Vytauto Didžiojo sesers Mikliausios (Miklausza, Mikłusza, Mikusza?) ir Žadeikio (Zodeyko?) palikuonių giminės Žemaitijos (Raseinių) atšaka, kurios herbas „Kapas“ („Mogila“)⁸. Herbynai ir biografiniai žinynai suteikia gana gausią, bet pakankamai prieštaringą informaciją apie šią šeimą ir nuolat su ja siejamą Bilevičių-Stankevičių giminę (herbai „Wadwicz“, „Boncza“, „Kapas“), kurios atstovai dažnai užimdavo Mstislavlio ir Minsko vaivadijų pareigūnų postus⁹. Lietuvių istorikai kol kas tyrinėjo tik kai kurių Bilevičių giminės atstovų likimus¹⁰.

Iki XIX a. vidurio inventoriai įtikinamai pamini du galimus bažnyčios statytojus ir fundatorius, kurių biogramas dera aptarti. Tai – Tadas ir Adomas Bilevičiai. Remiantis „Lenkų biografinio žodyno“ informacija, Tadas Bilevičius mirė 1788 08 12, būdamas apie 60 m. amžiaus¹¹ (anot to paties žodyno kito autoriaus ir daugumos istorikų – 1790 m.)¹². Taigi jis gimė XVIII a. 3-iajame dešimtmetyje ir 1735 m. negalėjo statyti Degučių bažnyčios. Tadas buvo vyriausias ir bene garsiausias iš keturių Aleksandro (kitur – Aleksandro Jurgio) Bilevičiaus ir Onos Riomerytės sūnų. Šie Žemaitijos žemvaldžiai ir valstybės veikėjai (Tadas, Jurgis, Matas ir Teodoras) susiję su Stanislovo Augusto elekcija ir konfederacijomis, su pagrindinėmis dramatiškomis LDK istorijos permainomis¹³. Tadas po tėvo mirties tapo Vainuto seniūnu, vėliau Dirvėnų, Ariogalos tijūnu ir kilo aukščiau¹⁴. Po įvairių peripetijų 1783 m. jis tapo Mstislavlio kaštelionu, 1786 09 30 – Mstislavlio vaivada, 1788 01 22 – Trakų kaštelionu¹⁵.

Adomas Bilevičius (herbas „Kapas“, berods kilęs iš Bilevičių-Stankevičių atšakos), Tado amžinininkas, taip pat dalyvavęs Stanislovo Augusto rinkimuose, 1768 m. minimas kaip Upytės, 1775 ir 1788 m. – kaip Žemaičių išdininkas. Šiuos jo biografijos duomenis dauguma informacijos šaltinių nurodo vienodai¹⁶.

Kas fundavo ir vėliau išlaikė bei rėmė Degučių bažnyčią? Keliuose inventoriuose bažnyčios kolicatoriumi įvardijamas vyskupas, 1805 m. – Žemaičių vyskupas grafas Jonas Lopacinskis (1762–1778). Tačiau kol kas nerasta šaltinių, liudijančių konkrečią materialinę paramą. Vyskupo pritarimas turėjo būti reikšmingas parenkant trikampį Degučių bažnyčios pla-

ną, kulto prioritetus. Tačiau jos įranga ir išlaikymas pirmiausiai priklausė nuo Vainuto valdytojų – Bilevičių ir Ronikerių giminių, nuo tikinčiųjų aukų ir kunigų iniciatyvos.

Kaip minėta, 1805 m. inventoriuje sakoma, jog Bilevičiai, Mstislavlio kaštelionai, 1735 m. pastatė bažnyčią ir 1737 m. fundavo valaką žemės. Fundatoriai [*tekstas neįskaitomas*] teise pavedė Adomui Bilevičiui Aužbikų kaimą, o šis 1775 m. paskyrė bažnyčiai 5000 auksinų sumą¹⁷. Minėtame 1814 m. inventoriuje bažnyčios fundatoriumi įvardijamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės generolas majoras Tadas Bilevičius. Anot kito, 1821 m. inventoriaus, išdininkas Adomas Bilevičius su žmona Bogumila Budrikaite 1775 m. balandžio 23 d. fundavo Degučių bažnyčiai 5000 auksinų, gaunamų iš Aužbikų paveldimųjų žemių, įpareigodamas kunigą kas savaitę aukoti vienas skaitytines mišias¹⁸. Vėlesnieji inventoriai vis mini šią 5000 auksinų sumą, tik pradeda painioti fundatorių (Tado ir Adomo) vardus ir jų pareigybes. Aužbikų lėšos buvo Degučių bažnyčios paramos šaltinis iki XIX a. vidurio, kai, likus vyriškosios lyties paveldėtojų, Bilevičių žemės atiteko Uršulei Bilevičiūtei-Pilsudskienei, o iš jos – Pilsudskiams. XIX a. pabaigoje Aužbikų paveldėtojas Ipolitas Bilevičius vedė tolimą giminaitę Kunigundą Pilsudską. Taigi Aužbikų valda XIX–XX a. sandūroje vėl priklausė Bilevičiams¹⁹. Šiuos duomenis pateikia keli skirtingi ir ne visada tikslūs žinynai, tad galimos paklaidos. 1821 m. ir keli vėlesni bažnyčios inventoriai nurodo, jog bažnyčia turi dviejų valakų žemės fundaciją ir tris margus žemės pastatams užstatyti.

1805 m. inventoriuje rašoma, jog Mstislavlio kaštelionai Bilevičiai suteikė bažnyčiai žemės fundaciją. Kodėl kašteliono Bilevičiaus pavardė du sykius pavartota daugiskaita? Tikriausiai turėti omenyje Tadas Bilevičius su žmona.

Herbynai nenurodo Tado žmonos mergautinės pavardės nei tikslaus vardo. B. Kviklys mini, jog 1785 m. trišonė Panevėžiuko bažnyčia priklausė Sofijai Bilevičienei²⁰. Kurio Bilevičiaus žmona ji buvo? Ar tik ne Sirutytė? Panevėžiuko bažnyčią 1747 m. pastatė Simonas Sirutis. Jis 1749 01 23 vedė Petronėlę, keturiasdešimtmetę Mstislavlio kašteliono Jurgio Niemirowičiaus (Jerzy Niemirowicz-Szczyta) našlę, su kuria nesusilaukė vaikų²¹. Atsižvelgiant į Vitebsko kašteliono Simono Siručio amžių ir solidžias pareigas, galima neabejoti, jog Petronėlė nebuvo pirmoji jo žmona. Taigi, ar tik Sofija Bilevičienė ne Simono dukra iš pirmosios santuokos? Bilevičių giminės likimai XVII–XX a. ne kartą persipindavo su Siručių šeimos (Siruč, Syruč, Sirewicz, Sirjatowicz) atstovų gyvenimu. Pavyzdžiui, minėtasis Aužbikų savininkas XX a. pradžioje Ipolitas Bilevičius – Jono Bilevičiaus ir Teklės Sirutytės anūkas²². Jei pasitvir-

tintų prielaida, jog Sofija Bilevičienė artimais giminės ryšiais buvo susijusi su Siručiais, atrodytų natūralu, jog Švč. Trejybės bažnyčia pastatyta pagal Pavenėžiuko pavyzdį.

Tarp Degučių bažnyčios rėmėjų minėtinas ir grafas Mykolas Ronikeris (Ronikier, Rionikeris, Röniker) su žmona. Jis buvo Žemaičių Naumiesčio bažnyčios statytojo Kvėdarnos ir Vainuto seniūno Mykolo (1728–1802) anūkas, jo sūnaus iš trečiosios santuokos Stanislovo Augusto (g. 1785 m.) sūnus²³. 1840 m. grafas Mykolas iš pagrindų suremontavo Degučių bažnyčią, pertvarkė jos išorę ir interjerą (2 pav.)²⁴.

2. Degučių Šv. Vincento Ferrero bažnyčios altoriai. 1760–1840. V. Balčyčio nuotrauka, 2004

Statybos datos. Iš kur atsirado populiaroji 1757 m. Degučių bažnyčios įkūrimo data? Ją pradėta minėti inventoriuose tik nuo 1845 m.²⁵ Mažai tikėtina, bet ne visai atmetina prielaida, jog ruošiantis 1840 m. bažnyčios remontui buvo surastas mums dabar nežinomas šią datą pagrindžiantis XVIII a. dokumentas. Tačiau tikriausiai 1757 m. data – tai inventorių perrašinėtojų klaida, galbūt atsiradusi sukeitus vietomis 1775 m., Adomo Bilevičiaus fundacijos datos, skaitmenis.

Degučių bažnyčios dokumentuose nestinga panašių netikslumų. Pavyzdžiui, 1763 m. sausio 24 d. bažnyčioje buvo įsteigta Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolija. Žinia užfiksuota 1827 m. inventoriuje, prie kurio pridėta „žodis žodin“ nurašyta popiežiaus Klemenso XIII privilegija Švč. M. Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolijos pamaldoms. Jau kitame, 1831 m., inventoriuje ir visuose vėlesniuose bažnyčios dokumentuose kažkodėl pradedama žymėti ne sausio 24, bet sausio 5 d. datą²⁶.

Bandant patikslinti Degučių bažnyčios pastatymo laiką, patikimiausias minėtasis 1814 m. inventorius. Jame nurodyti 1760-ieji – bažnyčios statybos

ir 1769-ieji – fundacijos metai. Šaltiniuose yra ir papildomų šios statybos datos patvirtinimų²⁷.

Kas galėjo paskatinti Bilevičių šeimą statyti Degučių bažnyčią? Žinoma, pagrindinė priežastis – pamaldumas, bet buvo svarbu ir deklaruoti giminės katalikiškąjį atsidavimą. Daugelis Bilevičių (herbo „Kapas“) giminės atstovų iki XVII a. pabaigos buvo įsitikinę kalvinistai, kurie grįžo prie katalikybės tik švedmečio laikais. Dar 1739 m. Kražių vienuolyne buvo kalinamos seserys Bilevičiūtės, kataliko tėvo ir evangelikės motinos dukros, visomis priemonėmis, netgi kreipiantis į Prūsijos karalių, verčiamos atsisakyti motinos tikėjimo. Katalikų bažnyčių statymas Bilevičių šeimai buvo svarbus jų lojalumo įrodymas. Statytojo apsisprendimą galėjo paskatinti ir viena nuplautina šeimos dėmė. Yra žinoma, jog 1741 m. Bilevičių giminę sukrėtė baisi tragedija, kurią mini keletas autorių²⁸. Tado tėvas užpuolė savo brolio Jono, Vainuto seniūno, dvarą. Antpuolio metu žuvo Joana, Jono duktė. Po šio įvykio Aleksandras sėsliai gyveno Raseinių apylinkėse, neužėmė naujų valstybės postų.

Neatmetina prielaida, jog 5-ajame dešimtmetyje Aleksandras ketino ar net ėmėsi statyti Degučių bažnyčią. Tuo metu Tadas Bilevičius buvo dar nesavaraikiškas jaunuolis, mokėsi Karaliaučiuje ir 1750 m. pradėjo dvariškio karjerą, taigi nuolat negyvendavo tėvonijoje. 1755 m. po tėvo mirties perėmęs jo išpareigojimus ir tapęs Vainuto seniūnu, Tadas jau galėjo toliau rūpintis statyba arba ją pradėti savo iniciatyva ir 1760 m. užbaigti. 1763 m. Degučių Nekaltojo Prasidėjimo brolija sulaukė popiežiaus privilegijos, vadinasi, pati bažnyčia jau buvo įrengta ir išpuošta (anot privilegijos, ji turėjo Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo titulą – taigi ir atitinkamą altorinį paveikslą).

Šeštojo – septintojo dešimtmečio sandūroje Tadas Bilevičius sparčiai kilo pareigose ir užėmė pakankamai solidžią padėtį valstybėje. 1764 m. jis dalyvavo karaliaus Stanislovo Poniatovskio rinkimuose. Tiek pamaldumo, tiek giminės garbės ir asmeninio orumo sumetimais dažną LDK didiką paskatino įrengti šventoves. Viename Degučių bažnyčios altoriuje (didžiajame, minimas nuo 1821 m. ir yra iki šiol) yra Tado globėjo apaštalo Judo Tado paveikslas (3 pav.). Tadas turėjo sūnų Juozapą bei anūką Vincentą. Jų šventųjų globėjų paveikslai visada buvo kituose dviejuose Degučių altoriuose. Šventųjų Judo Tado, Juozapo, rečiau šv. Vincento atvaizdai aptinkami ir kitose XVIII a. vidurio LDK bažnyčiose. Šie šventieji nebūtinai sietini vien su Bilevičių šeima. Tačiau neatmetina prielaida, jog Degučių bažnyčią Bilevičiai galėjo suvokti kaip savo „giminės“ šventovę.

Prieštaringi archyviniai šaltinių duomenys neleidžia spręsti kategoriškai. Visgi duomenų visuma rodo, jog Tadas Bilevičius, Vainuto seniūnas, ilgainiui – LDK

3. Degučių Šv. Vincento Ferrero bažnyčia. Didžiojo altoriaus paveikslas „Šv. Judas Tadas“. 1760–1763. V. Balčyčio nuotrauka, 2003

kariuomenės generolas majoras ir pagaliau Mstislavlio kaštelionas, 1760 m. pastatė Degučių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčią. Jos fundatoriai – Tadas Bilevičius ir Adomas Bilevičius su žmona Bogumila Budrikaite (1775 m.).

TITULAS IR KULTAS

Degučių bažnyčios titulas XVIII–XX a. keitėsi tris kartus. Minėtoje 1763 m. popiežiaus privilegijoje ir 1805 m. inventoriuje ji pavadinta Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia. Stinga duomenų apie Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolijos veiklą XVIII a. ir XIX a. I pusėje. Bažnyčioje išliko tik gerokai pertapytas, sunykęs XVIII a. Nekaltojo Prasidėjimo paveikslas, galėjęs priklausyti brolijos altorėliui.

Kituose XIX a. inventoriuose paminėtas Švč. Trejybės bažnyčios vardas. Titulas galėjo būti suteiktas arba suaktualintas 1811 m. vyskupo vizitacijos metu. Švč. Trejybę iki 1840 m. vaizdavo didžiojo altoriaus, vėliau – dešiniojo šoninio altoriaus paveikslas²⁹. Su

Švč. Trejybės simbolika visuomet asocijavosi neįprasta trikampė pastato plano forma.

Dabartinį Šv. Vincento Ferreriečio (Ferrero) titulą bažnyčia įgavo XIX–XX a. sandūroje. 1870 m. ji tebeturėjo Švč. Trejybės vardą, o 1920 m. „Elenchus“ jau įrašyta kaip Šv. Vincento³⁰.

Nėra tikslių žinių, kada ir kaip Degučiuose susiformavo dominikonų šventojo ispano Vincento Ferrero kultas. Bažnyčioje saugoma šv. Vincento relikvija. Ją galėjo įteikti koliautorė vyskupija arba Raseinių dominikonai, kurių įtaka tikriausiai sklido per Bilevičių giminę – juk keleto Bilevičių kartų atstovai buvo Raseinių seniūnai. Relikvija turėjo būti padovanota XVIII a., dar statant arba įrengiant bažnyčią, nes kitaip sunku paaiškinti, kodėl joje nuo pat pradžių stovėjo šio šventojo altorius su paveikslu.

Dabar šv. Vincento Ferrero relikvija, esanti XVIII a. ovalinio medaliono formos talpyklėje, saugoma XIX a. vidurio relikvijoriuje. Zakristijoje tarp kitų liturginių reikmenų išliko relikvijorius – monstrencija, priskirtinas XVIII a. 7–8-ajam dešimtmėčiui. Tikėtina, jog būtent iš jo 1840 m. bažnyčios rekonstrukcijos metu relikvija buvo perkelta į tuo metu madingesnį, amžininkų labiau vertintą Varšuvoje pagamintą relikvijorių. Šios pertvarkos metu iš šoninio dešiniojo altoriaus į didįjį perkeltas ir šv. Vincento paveikslas.

IKONOGRAFINĖ PROGRAMA

Degučiams savaip pasisekė: parapija buvo maža (1923 m. – 45 asmenys), taigi bažnyčia niekada nepatyrė materialaus pertekliaus. Pastatas retai būdavo remontuojamas ar pertvarkomas, todėl išliko keletas iškilių autentiškų XVIII a. paminklų. 1886 m. Rietavo dekanas rašė vyskupui M. Valančiui: „Bažnyčia maža, neforminė, bet švariai užlaikoma... Liturginiai reikmenys beveik visi susenę, du arnotus aš leidau sudeginti, nes keista tokius naudoti pamaldoms...“³¹. Sprendžiant pagal dokumentus, šių maldos namų gyvenimas tekėjo stebėtinai pastoviai. Nuo XIX a. beveik nuolat, su keliomis pertraukomis, ją aptarnavo ne Žemaičių Naumiesčio, bet savas kunigas, o nuo XIX a. vidurio dirbo ir zakristijonas su vargonininku.

Degučiuose nuo bažnyčios pastatymo išliko tie patys XVIII a. drožybinių altoriai. 1814 m. didžiajame altoriuje buvo Švč. Trejybės, viršutiniame tarpnyje – šv. Judo Tado paveikslai. Originalus didžiojo altoriaus ypatumas – jo viršuje įkomponuotos dviejų moterų skulptūros, vadinamos šv. Barbora ir šv. Elena. Jos ypač nukentėjo nuo grubių atnaujinimų. Rankos nuo alkūnių ir plaštakos, prilaikančios atributus, tikriausiai buvo išdrožtos XX a.

Nevienaprasmiškas alegorinis temos sprendimas būdingas XVIII a., todėl tikėtina, jog šios skulptūros

arba jų pirmavaizdžiai puošė didįjį altorių nuo pat pastatymo.

Kairioji figūra (dabar vadinama šv. Elena) su kryžiumi rankoje simbolizavo Tikėjimą, dešinioji, stovinti greta inkaro (šv. Barbora), – Viltį. Tikėjimo ir Vilties simboliai siejasi su trečiosios teologinės dorybės, Meilės, sąvoka, kurią galėjo įkūnyti Švč. Trejybės atvaizdas. Vilties ir Tikėjimo simboliai šiame altoriuje sutapatinti ir suderinti su individualiais šventųjų moterų atributais: šv. Barbora laiko rankoje taukę su ostija, kryžius yra ir šv. Elenos atpažinimo ženklas.

Antrajame, kairiajame šoniniame, altoriuje yra Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo ir jos skausmingo sužadėtinio šv. Juozapo paveikslai. Jų ikonografinis ryšys nuoseklus ir aiškus.

Trečiasis, dešinysis, altorius skirtas šventiesiems. Jame nuo XVIII a. iki 1840 m. buvo šv. Vincento ir šv. Antano Paduviečio paveikslai. Šv. Antanas, be kitų stebuklingų galių, XVIII a. buvo garbinamas kaip gydytojas, gelbėtojas nuo maro ir kitų epidemijų. Sunkiai susirgusiam šv. Vincentui pasirodė Jėzus ir liepė eiti pas nuodėminguosius, kviesti juos atgailauti. Šventasis misionierius pats pasveikęs, Šv. Kryžiumi gydęs ligonius ir atvertęs daugybę nusidėjėlių³².

Šv. Vincento paveikslas laikytas stebuklingu jau XVIII a., nes nuo tada išliko jo dėka patirtos pagalos liudijimai – du votai³⁴. Tai – rankos ir kojos formos. Išskirtinę vietą tarp Lietuvos sidabrinių votų užimtų ranka (4 pav.). Ji kone natūralaus dydžio, pavaizduota iki alkūnės, barokiškai sumodeliuota parodyškinant muskulatūrą. Ilgainiui prie šv. Vincento paveikslo susikaupė daugiau votų; kai kurie jų prarasti XX a. pabaigoje. XIX a. Šv. Vincento altoriuje (pradžioje dešiniajame šoniniame, vėliau – didžiajame) buvo laikoma krikštytuvė, saugomas švęstas vanduo.

Trijų altorių tarpusavio programinė jungtis nesudėtinga. Švč. Trejybės ir Švč. Mergelės Marijos globa užtikrina dvasinio parapijiečių gerbūvio pilnatvę, o šventųjų užtarimas saugo nuo ligų. Tokiomis intencijomis pasižymi dauguma Žemaitijos baroko altorių. Degučių bažnyčios ikonografinė programa taip pat nėra išskirtinė.

XIX–XX a. ansamblio ikonografija nedaug pasikeitė. Iki šiol didžiajame altoriuje yra šv. Vincento ir šv. Judo Tado, dešiniajame – Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo ir šv. Juozapo, kairiajame – Švč. Trejybės ir šv. Antano paveikslai. Dviejuose šoniniuose altoriuose dabar kabantys meniški Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo ir Švč. Trejybės paveikslai tikriausiai buvo nutapyti vokiečių mokyklos profesionalaus dailininko XX a. II ketvirtyje. Jie galėjo atsidurti senųjų barokinių atvaizdų vietoje tarp 1923 ir 1938 m. Galbūt panašiu metu, plintant Lietuvoje Švč. Jė-

4. Votas. Degučių Šv. Vincento Ferrero bažnyčia. Didysis altorius. XVIII a. V. Balčyčio nuotrauka, 2003

zaus Širdies kultui, didžiajame altoriuje už nuleidžiamo šv. Vincento paveikslo buvo pastatyta Švč. Jėzaus Širdies skulptūra.

Ant bažnyčios lubų nutapytas retesnės ikonografijos šv. Vincento atvaizdas: misionierius, kurio apsiaustas susiklostęs kaip laivo burė, stebuklingai persikelia per sąsiaurį. Šis paveikslas buvo atnaujintas per pastarąją interjero renovaciją ir dabar nebeturi jokių meninio individualumo požymių. Manoma, jog tai – XVIII a. tapyba³⁴. Tokia lubų tapybos kompozicija būdinga kai kurioms XVIII a. freskoms, o ikonografinė schema pasitaiko XVII–XVIII a. dailėje.

Tačiau lubų tapyba niekada nebuvo paminėta jokiam XVIII–XX a. bažnyčios inventoriuje. Jos ornamentinio apvado linijos primena ne rokoko, bet vėlyvosios secesijos dekorą. Yra žinoma, jog 1914 m. rugsėjo 15 d. vokiečių kareiviai, norėdami sudeginti pastatą, 5 patrankų šoviniais pramušė skylės jo sienoje, vienoje vietoje pradegino lubas³⁵, ir iki 1923 m. bažnyčia dar nebuvo suremontuota. 1966 m. mokslinės ekspedicijos metu menotyrininkai užfiksavo informaciją, jog apie 1938 m. bažnyčioje padarytos antrosios lubos³⁶. Atrodo, jos uždengė visą interjero erdvę. Taigi gali būti, jog Degučių bažnyčios lubas

puošia 1923–1938 m. tapyba. Kol kas nėra galimybių galutinai patvirtinti šią prielaidą.

MENINIAI YPATUMAI IR AUTENTIŠKUMO KLAUSIMAS

Patikslinus bažnyčios istoriją, kyla klausimas, ar ją patvirtina bažnyčios vidaus įrangos ypatumai.

Pagrindinė Degučių bažnyčios interjero puošmena – trijų altorių ansamblis. 1821 m. jie visi buvo baltai dažyti, 1875 m. juos paausavo. Dabartinė altorių polichromija nesena. XIX a. visi trys turėjo portatilius su relikvijomis, o jų pirmojo tarpsnio paveikslus puošė užuolaidėlės³⁷. Ansamblis vientiso stiliaus ir atrodo gerai išlikęs, tačiau ar šis išpūdis teisingas? Problema, iškilusi tyrinėjant šiuos retabulus, sietina su bendra medinių bažnyčių įrenginių specifiška. Per kelias dešimtis metų altoriai pasensta, atskiros jų dalys trūnija ir ilgainiui tenka sudulėjusias dalis pakeisti kitomis. Kiek autentiškų elementų išliko Degučių altoriuose nuo jų pastatymo dienos?

Klausimas iškilo dėl keleto pastabų XIX a. bažnyčios inventoriniuose aprašymuose. Didysis altorius juose visuomet vadintas drožybiniu. Tuo tarpu šoniniai 1845 m. tekste apibūdinti kaip „staliaus darbo“. Verčia susimąstyti 1842 m. aprašymas: „tie du altoriai ir baliustrada, atskirianti presbiteriją, 1840 m. naujai pastatyti ir dar nenudažyti“³⁸. Posakis „naujai pastatyti“ galėjo turėti dvi prasmes: arba 1840 m. jie išties buvo visai naujai pagaminti priderinant prie didžiojo altoriaus formų, arba jie buvo iš dalies perdaryti panaudojant buvusių barokinių retabulų fragmentus. Nekaltojo Prasiidėjimo ir Švč. Trejybės altorių antablementus puošia dentikulos, kurių nėra didžiojo altoriaus kompozicijoje ir kurios būdingos 1840–1850 m. statytų arba renovuotų medinių bažnyčių (pvz., Viduklės) interjerams. Gali būti, jog M. Ronikerio pertvarkos metu staliai įrengė naujus retabulų korpusus, ant kurių perkėlė dalį ar visus senuosius ornamentus ir paveikslus su rėmais. Akanto lapų voliutos su kaspinais, rėminančios viršutinių tarpsnių, savo minkšta modeliuote primena skulptūros bei drožybos pavyzdžius, būdingus tiek II, tiek ir III XVIII a. ketvirčiui. Jų drožyba nesudėtinga ir galėjo būti iš dalies atnaujinta XIX–XX a.

Reikia pripažinti, jog daugiausia neabejotinos autentikos išliko didžiajame altoriuje. Nekelia abejonių jo pirmojo tarpsnio sandara, kolonos ir kiaurapjūviai sparnai. M. Matušakaitė datavo Degučių altorius 1757 m., bet ir nukėlus šią datą iki 1760 m. telieka pritarti jos nuomonei apie retabulų drožybos pobūdį. Tai – vėluojantis XVIII a. II ketvirčio dekoravimo stilius. Didžiojo altoriaus sparnų drožiniuose, sudarytuose iš kiaurapjūvių, vertikaliomis eilėmis išdėstytų „liepsnojančios širdies“ formos vazų ir riesčių, visai nematyti rokailių, „liepsnos liežuvelių“ nei

kitų rokoko puošybai būdingų motyvų. Grakščios drožinės detalės susipina į tinklelį, o tai prancūzų Regentystės laikotarpiu paplitusi kompozicijos rūšis, populiarūs Habsburgų imperijos architektūroje ir mene, nereta ir Lietuvoje. „Tinklelis“ atitiktų XVIII a. 4–5-ojo dešimtmečio ornamento tradicijas.

Kaip tik dėl sparnų drožybos suabejota 1805 m. dokumente paminėta 1735 m. bažnyčios statybos data, ir nebuvo galima išsiskirti prielaidos, jog statyti ir dekoruoti Degučių bažnyčią pradėjo dar Tado Bilevičiaus tėvas. Šiai prielaidai patvirtinti stinga argumentų. Kita vertus, Lietuvoje „tinklelinių“ dekoratyvinių kompozicijų pasitaiko iki XVIII a. 7-ojo dešimtmečio. Antai šio tipo ornamentai puošia 1763 m. pasirašytą vargonų prospekto projektą iš J. Danauskui priklausiusio albumo, esančio Vilniaus Dailės akademijos bibliotekoje (5 pav.). Ornamentikos pobūdis neprieštarautų 1760 m. bažnyčios statybos datai.

Altorių viršutinių tarpsnių paveikslai ir šv. Vincento atvaizdas nutapyti specialiai Degučių altoriams – taigi iki Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasiidėjimo brolijos įsteigimo 1763 m. Nors paveikslų susidėvėjimas, įtrūkimai, restauratorių darbas pakeitė jų išvaizdą, aiškiai matyti, jog tai ne tik profesionalaus, bet ir gana rafinuoto braižo tapytojo darbai. Jų autorius nebuvo savamokslis ar tik pasimokęs provincijos meistras. Paveikslai visiškai atitinka europietišką XVIII a. 6-ojo dešimtmečio meninę madą. Tadas Bilevičius, besimokydamas Karaliaučiuje ir tarnaudamas Nesvyžiaus Radviloms, įgijo puikų to meto Vidurio Europos dvariškio išsilavinimą³⁹. Kas galėtų paneigti, jog jaunasis Vainuto seniūnas pats sugebėjo pasirinkti dailininką profesionalą – pasaulietį arba vienuolį?

Degučių didįjį altorių užbaigia itin didelė karūna, užmauta ant antrojo tarpsnio viršūnės. Padarius naujas bažnyčios lubas, altorių teko gerokai pažeminti, todėl karūna atsidūrė dabartinėje vietoje. Tikriausiai tada buvo prarasti kai kurie jos ažūriniai ornamentai. Karūnos puošia daugelį XVIII a. vidurio Lietuvos medinių retabulų. Tačiau retai pasitaiko tokia stambi puošmena kaip Degučiuose. Labai panašios formos ir dydžio, tik įmantresniais ornamentais papildyta karūna vainikuoja kitos Žemaitijos bažnyčios, Pikelių, altorių, įrengtą, anot M. Matušakaitės, apie 1752 m.⁴⁰ Galbūt XVIII a. viduryje aplinkinėse bažnyčiose būta ir daugiau retabulų su stambiomis karūnomis.

IŠVADOS

Degučių bažnyčios šaltiniai prieštaringi ir tik iš dalies išlikę, todėl šio paminklo „biografija“ dar gali susilaukti patikslinimų. Remiantis straipsnyje išdėstytais argumentais, šiuo metu galima teigti, jog baž-

nyčia tikriausiai buvo pastatyta 1760 m., papuošta iki 1763 m., funduota 1775 m. Jos statytojas – Tadas Bilevičius, fundatoriai – Tadas Bilevičius ir Adomas Bilevičius su žmona Bogumila Budrikaite, o svarbiausias atnaujintojas – Mykolas Ronikeris. Tą išvadą patvirtina baroko altorių meniniai bruožai, jų drožybos ir paveikslų pobūdis.

Degučių ansamblio dailės paveldas vertingas dėl savo vientisumo ir autentiškumo. Trys altoriai su paveikslais, kuriuos sieja nesudėtinga, bet nuosekli, Žemaitijos bažnyčioms būdinga programa, mažai pakitę išliko iki pat XX a.

Gauta 2004 07 14

Nuorodos

- 1 *Lomžos vyskupijos archyvas*, I, t. 178, lapai nenumeruoti [Kaimelio bažnyčios inventoriai 1819, 1843, 1849 m.].
- 2 A. Jankevičienė, *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*, Vilnius, 1998, p. 71.
- 3 M. Matuškaitė, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*, Vilnius, 1998, p. 273–274.
- 4 M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė. Raštai*, Vilnius, 1972, t. 2, p. 203.
- 5 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 226, l. 604–605v. [1821 m.].
- 6 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 549 v., 550. [1805 m.].
- 7 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 329, l. 125–125 v. [1814 m.].
- 8 A. Boniecki, *Herbarz polski*, Warszawa, 1899, cz. 1, t. 1, s. 266–267; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa, 1904, t. 1, s. 180, 213; *Polski słownik biograficzny*, Warszawa, 1936, t. 2, s. 98–101.
- 9 K. Niesecki, *Herbarz polski*, Lipsk, 1841, t. VIII, s. 494–495; J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Rzeszów, 2001, t. V, s. 134–135.
- 10 A. Butrimas, V. Žulkus, A. Nikžentaitis, V. Vaivada, E. Aleksandravičius, *Žemaitijos istorija*, Vilnius, 1997; V. Dolinskis, *Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794 m.*, Vilnius, 2003, p. 98.
- 11 *Polski słownik...*, t. II, s. 101.
- 12 Ten pat, s. 100.
- 13 Ten pat, s. 100–101.
- 14 Ten pat, s. 100; A. Boniecki, ten pat, s. 267.
- 15 *Polski słownik...*, s. 101.
- 16 A. Boniecki, ten pat, s. 267; K. Niesecki, ten pat, s. 494.
- 17 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 549 v. [1805 m.].
- 18 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 226, l. 604 v. [1821 m.].
- 19 S. Uruski, ten pat, s. 213.
- 20 B. Kviklys, Panevėžiukas, *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, 1983, t. 3: Kauno archyvoskopija, p. 34.
- 21 *Polski słownik...*, t. XXXVII, z. 4/155, s. 580.
- 22 K. Niesecki, ten pat, t. 8, s. 374; S. Uruski, ten pat, t. 1, s. 213; *Polski słownik...*, t. II, s. 98, 100.
- 23 *Polski słownik...*, t. XXXII/1, z. 132, l. 24; S. Uruski, ten pat, t. XV, l. 246.
- 24 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 265. [1845 m.]; *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 255, l. 507.
- 25 Ten pat; *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 297 [1850 m.]; *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 876 [1870 m.] ir t. t.
- 26 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 233, l. 532 [1827 m.]; *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 247, l. 312–313 v. [1831 m.].
- 27 1755 m. Žemaičių vyskupo Antano Tiškevičiaus relia-cijoje Šv. Sostui bažnyčia dar neminima. Žr.: *Relationes dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, ed. Paulius Rabikauskas, vol. I: Dioceseos Vilmensis et Samogitiae, Roma, 1971, p. 379.
- 1774 m. balandžio 8 d. Žemaičių vyskupo Jono Lopacinskio sudarytame bažnyčių sąrašė minima Degučių viešoji koplyčia Vainuto parapijoje. Žr.: *Codex Medicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. Paulius Jatulis, vol. II: 1609–1926, Roma, 1989, Nr. 409, p. 535. Iš šių paminėjimų aiškiai matyti, jog bažnyčia atsirado tarp 1755 ir 1774 m. Kadangi minima kaip koplyčia, akivaizdu, jog 1774 m. fundacijos dar neturėjo. Už šias nuorodas dėkoju dr. L. Jovaišai.
- 28 *Polski słownik...*, t. II, p. 100.
- 29 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 255 [1842 m.]; *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 265. [1845 m.]; *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 876, l. 1 [1870 m.].
- 30 *Elenchus omnium ecclesiarum [...] Diocesis Samogitien-sis*, 1920, p. 40; *Elenchus [...]*, 1939, p. 96.
- 31 *LVIA*, f. 696, ap. 3; b. 896, l. 63 [1886 m.].
- 32 Z. H. Piskowski, X. *Æywoty SS. BB. y WW. Braci, y Siostr Zakonu Kaznodziejskiego [...]*, Wilno, Drukarnia J. K. M. Akademicka Soc. Jesu, 1760, s. 137.
- 33 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 550 [1805 m.].
- 34 D. Klajumienė, *XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje*, Vilnius, 2004, p. 75, 78.
- 35 *LVIA*, f. 696, ap. 3, b. 124, l. 2 [1923 m.].
- 36 LKM MMT mokslinės ekspedicijos dailės paminklams tirti (...) dienynas, 1966 m., p. 6. (Mašinarštis)
- 37 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 226, l. 604; *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 876, l. 3.
- 38 *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 255 [1842 m.].
- 39 *Polski słownik...*, t. II, s. 101.
- 40 M. Matuškaitė, ten pat, il. 526.

Aleksandra Aleksandravičiūtė

A DAUGHTER OF NAUMIESTIS CHURCH

S u m m a r y

The Church of St. Vincent Ferrero in Degučiai has been one of the daughters of the church in Žemaičių Naumiestis. The wooden building of triangular plan with one tower and its interior structures have survived in fairly good condition. Famous for its artistic ensemble of carved altars, the church exhibits the features characteristic of Samogitian baroque.

The original documents of the church from the 18th century have not survived, or at least have not been found. The inventories of the 19th century give contradictory facts on the church builders and benefactors. Beyond dispute, they belonged to the Bilevičius (Billewicz) family, whose history is complicated and whose genealogy is confusing and little researched. Two earliest currently known archival sources – the inventories of Degučiai church of

the years 1805 and 1814 – indicate different dates of church's construction (1735 and 1760). In historiography, from 1845 the construction date was set at 1757.

On the basis of archival sources, genealogical studies and analysis of artistic objects, the author revises and updates historical facts on this monument.

The inconsistencies in the archival sources do not allow definitive conclusions. Nevertheless, judging by the whole data available it may be stated that Tadas Bilevičius, the elder of Vainutas, later the general-major of the Grand Duchy of Lithuania and finally the castellan of Mstislavl region, built the church of the Immaculate Con-

ception in 1760; before 1763 it was finished and decorated. Its funders were Tadas Bilevičius and Adomas Bilevičius with his wife Bogumila Budrikaitė (1775).

In the period between the 18th and 20th centuries, the title of the church changed three times. In the documents dated 1763 and 1805 it appears as the Church of St. Mary the Virgin. In later inventories of the 19th century, it is referred to as the Church of the Holy Trinity. The present name of St. Vincent Ferrero was given to it at the turn of the 19th and 20th centuries.

The church altars, their titles and iconographic program have changed little since the 18th century.